

ALEKSANDER NOWORÓL

Uniwersytet Jagielloński

METROPOLITALNY WYMIAR POLITYKI LOKALNEJ NA PRZYKŁADZIE KRAKOWSKIEGO OBSZARU FUNKCJONALNEGO

Abstract: Metropolitan Dimension of the Local Development Policy on the Case of Cracow Urban Functional Area. The phenomenon of the metropolization belongs to the most important development processes in the contemporary world. It can be observed also in the Cracow Urban Functional Area. The cohesion policy of the European Union renders assistance to Polish cities in order to strengthen their capabilities to deal with that phenomenon. The relevant new development instrument is the Integrated Territorial Investment, implemented in the current programming period of the EU. The present paper is an example of the on-going participant observation, related to the author's contribution in the preparation of the Cracow Development Strategy and also of the Strategy of Integrated Territorial Investment for the Cracow Urban Functional Area. The conclusions describe the current understanding of the development processes in big Polish cities in the context of the metropolization.

Key words: Cracow, Cracow Urban Functional Area, local development policy, metropolization, urban functional areas.

Wprowadzenie

Zjawisko metropolizacji należy do najważniejszych procesów rozwojowych na szczeblu lokalnym i regionalnym we współczesnym świecie. Polityka regionalna Unii Europejskiej, a także polityka miejska Rządu RP wychodzą naprzeciw tym tendencjom, tworząc instrumenty wspierania rozwoju miast. Takim nowym instrumentem są Zintegrowane Inwestycje Terytorialne, zapisane w Umowie Partnerstwa na okres programowania 2014–2020 [*Programowanie...* 2014].

Prezentowane opracowanie jest przykładem obserwacji uczestniczącej, związanej z bezpośrednim udziałem autora, w roli eksperta i autora, w dwóch – wciąż trwających – procesach planistycznych. Pierwszy – to aktualizacja *Strategii Rozwoju Krakowa do 2030 r.*, prowadzona przez Urząd Miasta Krakowa w formule

partycypacyjno-eksperckiej od 2013 r.¹ Kolejnym, ważnym dla rozwoju lokalnego i subregionalnego postępowaniem planistycznym jest przygotowanie Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych dla Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego (KrOF)².

Obserwacja wdrażanych procedur, przez Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, samorząd wojewódzki, samorząd miejski Krakowa, wreszcie – Stowarzyszenie Metropolia Krakowska, będąca tzw. związkim ZIT, stanowi pole badawcze, ujawniające praktyki planistyczne, charakteryzujące obecny etap kształtowania mechanizmów rozwoju terytorialnego w Polsce 2. dekady XXI. w. Poniższy tekst nie stanowi systematycznej prezentacji dokumentów Miasta Krakowa i Województwa Małopolskiego w kontekście metropolizacji, a jedynie wydobywa te aspekty planowania w skali regionalnej i lokalnej, które świadczą o próbach wdrożenia nowych instrumentów programowania, związanych m.in. z uczestnictwem publicznym i partnerską współpracą.

Na wstępie warto odnotować, że polskie systemy planistyczne na poziomie regionalnym i lokalnym są niejednorodne. Główna różnica dotyczy obligatoryjności opracowania dokumentów strategicznych przez samorząd województwa, przy nacisku na wymiar operacyjny planowania w skali lokalnej. Inny jest też charakter planów związanych z zagospodarowaniem przestrzennym, które tylko w skali lokalnej przybierają charakter prawa miejscowego³.

1. Metropolizacja jako proces rozwojowy

Metropolizacja związana jest ze wzrostem znaczenia dużych miast, czyli tzw. ośrodków metropolitalnych. we współczesnej gospodarce. Metropolizacja jest konsekwencją rosnącego znaczenia przepływów w gospodarce przestrzennej. Przepływy te – także między odległymi ośrodkami – dotyczą: ludzi i towarów, kapitału oraz informacji [Domański 2006, s. 26–29]. Markowski i Marszał podkreślają, że metropolizacja oznacza taki sposób terytorialnego podziału pracy, kapitału, wiedzy i władzy, w wyniku którego rodzi się nowy typ struktury przestrzennej. Rozwój koncentruje się w wybranych obszarach, które dominują nad innymi terenami. Obserwuje się przy tym zmiany w sposobie użytkowania przestrzeni w miastach rdzeniowych oraz w strefie podmiejskiej, co prowadzi do uformowania się złożonego zespołu

¹ Autor odgrywa w tym procesie rolę jednego z ekspertów i odpowiedzialny jest za obszar problemowy dotyczący procesów metropolizacji. Rolą ekspertów było przeprowadzenie debaty publicznej, dotyczącej diagnozy, opracowanie SWOT i kierunków rozwoju, oraz – trwający w chwili pisania opracowania – udział w formułowaniu elementów strategii rozwoju.

² Autor kieruje zespołem opracowującym, najpierw na zlecenie Urzędu Miasta Krakowa, a potem Stowarzyszenia Metropolia Krakowska, Strategię ZIT dla KrOF.

³ Por. wcześniejsze publikacja autora, analizujące polski system planistyczny w: [Noworól 2013, 2013a, s. 25–36].

funkcjonalno-przestrzennego, o nieostro zarysowanych i zmiennych granicach. We współczesnych metropoliach występują główne zjawiska kumulacji procesów rozwojowych, związane ze wzrostem potencjału społeczno-gospodarczego regionów. Według przywoływanych autorów, metropolie powinny posiadać co najmniej pół miliona mieszkańców oraz być usytuowane wysoko w hierarchii ośrodków miejskich, oddziałując w skali krajowej i międzynarodowej. Duże miasta budują swoją rolę na znacznym potencjale gospodarczym oraz rozwiniętym sektorze usług wyższego rzędu. Do tzw. funkcji metropolitalnych zalicza się m.in.: funkcje polityczne, religijne, administracyjne, kulturalne, naukowe, edukacyjne, turystyczne, gospodarcze, finansowe, komunikacyjne i informacyjne. W ośrodkach metropolitalnych koncentrują się funkcje zarządcze, związane z obecnością instytucji kierowania i kontroli [Markowski, Marszał 2006, s. 10–13].

Obszary metropolitalne można badać w dwóch kontekstach:

- zewnętrznym, który odzwierciedla powiązania między ośrodkiem metropolitalnym a innymi miastami realizującymi opisane powyżej funkcje,
- wewnętrznym, dotyczącym relacji funkcjonalno-przestrzennych oraz społeczno-gospodarczych występujących na terytorium obszaru metropolitalnego.

Współczesne prace teoretyczne, dotyczące gospodarki przestrzennej, podkreślają znaczenie sprawności funkcjonowania systemów terytorialno-produkcyjnych oraz ich konkurencyjności dla zachowania przewag konkurencyjnych przez wytwórców. Rosnąca rola relacji funkcjonalnych w obszarze metropolitalnym powoduje osłabienie znaczenia jednostek administracyjnych. Te ostatnie nadal pozostają środkiem formalno-prawnego określania strefy interesów i wpływów, w mniejszym zaś stopniu – stanowią stymulator rozwoju. Oznacza to potrzebę stworzenia mechanizmów zarządzania dynamicznymi (w czasie i przestrzeni) układami terytorialno-funkcjonalnymi, określanymi jako obszary funkcjonalne [KPZK 2030 2011, s. 18, 178; Markowski 2011, s. 75–77; Noworól 2013, s. 62–72]. Obszary takie posiadają wspólne cechy geograficzne, społeczno-gospodarcze i przestrzenne, a zarządzanie nimi jest dziś kluczowym wyzwaniem w gospodarce przestrzennej.

Jak podkreślono, stymulatorem procesów metropolizacji są przepływy, wśród których coraz większego znaczenia nabierają przepływy radiacyjne⁴. Te zaś uwarunkowane są rosnącym znaczeniem technologii informatycznych i komunikacyjnych (*Information and Communication Technologies* – ICT). Badania wpływu tych technologii na życie społeczno-gospodarcze, prowadzone w obszarze tzw. ekonomii przepływów (*flow economy*) [Dawson 2008, s. 124–147], ujawniają decydujące znaczenie dwóch elementów: (1) ujednoczonych w skali globalnej standardów technicznych oraz (2) związków – relacji, które zawiązują się pomiędzy uczestnikami obserwowanych procesów. Warto zauważyć, że związki oparte są na zaufaniu, które w XXI w. pozwala organizacjom i jednostkom na odnalezienie się w złożonej rzeczywistości

⁴ Przepływy informacji.

Internetu. Kontrola związków umożliwiła dziś kontrolę wartości, a relacje między organizacjami różnych sektorów, a także między organizacjami i indywidualnymi użytkownikami sieci, mają kluczowe znaczenie dla uzyskiwanych efektów gospodarczych. W tych nowych warunkach, koniecznością staje się podejście partycypacyjne, pozwalające na strategiczne repozycjonowanie wobec dynamicznie zmieniającego się otoczenia [*ibidem*, s. 128–135]. Dla procesów metropolizacji kluczowe jest więc oddziaływanie ICT, pozwalające ośrodkom miejskim i podmiotom gospodarczym, ściślej niż poprzednio, współpracować, lub konkurować globalnie. Jewtuchowicz przypomina, że w XXI w. to nie państwa i nie wielkie koncerny, ale – w coraz większym stopniu – także kreatywne jednostki kształtują przebieg procesów społeczno-gospodarczych [Jewtuchowicz 2013, s. 50]. Głównym motorem rozwoju staje się tzw. klasa kreatywna, którą tworzą „osoby twórcze i wykształcone wolą miejsca przyjazne, innowacyjne, tolerancyjne” [*ibidem*].

Tak więc, dzięki ICT, globalizacji i rosnącemu znaczeniu klasy kreatywnej, miasta znajdujące się wysoko w hierarchii ośrodków miejskich, wchodzą w interakcje, których konsekwencją są zmiany jakościowe w skali subregionalnej. Ich wyrazem jest suburbanizacja, którą należy postrzegać, jako formę ekspansji przestrzennej ośrodka metropolitalnego. Potrzeba znalezienia nowych lokalizacji dla działalności gospodarczej przedsiębiorstw, a także rosnące aspiracje mieszkańców w kwestii sposobu zamieszkania powodują, że miasto rdzeniowe „rozlewa się” poza granice administracyjne, faktycznie pochłaniając otaczające tereny. Nie zmieniają się granice administracyjne, ale w skali terytorialnej miejskiego obszaru funkcjonalnego (MOF) tworzą się formalne i nieformalne, zorganizowane i spontaniczne związki gospodarcze i społeczne, wymagające coraz więcej przestrzeni⁵.

Zarysowane powyżej procesy rozwoju metropolii zauważane są przez teoretyków rozwoju terytorialnego. W XXI w. mechanizmów rozwoju społeczno-gospodarczego szuka się więc w znacznym stopniu na podstawie obserwacji realnych mechanizmów, a w mniejszym – w przesłankach ideologicznych. Przykładem tego jest przede wszystkim tzw. nowa geografia ekonomiczna, której wyrazem jest Raport Banku Światowego z 2009 r. [*The World Bank* 2009]. Raport wniósł nowe spojrzenie na wiele zagadnień związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym. Dotyczy to szczególnie zakwestionowania, uważanej za oczywistą prawidłowości, że wzrost gospodarczy powinien następować równomiernie w przestrzeni. Raport Banku Światowego 2009 stawia tezę, że równomierny rozkład przestrzenny wzrostu oznacza jego zahamowanie, a nie ograniczenie biedy. Raport analizuje problemy w różnych skalach przestrzennych: lokalnej – właśnie w odniesieniu do obszaru metropolitalnego dużego ośrodka miejskiego, krajowej oraz międzynarodowej. Z analiz przeprowadzonych w Raporcie wynika, że rozwój gospodarczy jest rzadko zrównoważony przestrzennie, a próby wyrównania w skali geograficznej poziomu wzrostu ograni-

⁵ Por. szerszy opis procesu suburbanizacji w: [Noworól 2014, s. 143–157].

cząją nie biedę, lecz szanse rozwojowe. Autorzy Raportu postulują wspieranie nierównomiernego przestrzennie wzrostu gospodarczego, przy jednoczesnym wyrównywaniu standardów życia. Istotą wspomnianej integracji ekonomicznej jest zbliżenie – w sensie gospodarczym – terytoriów kluczowych i zapóźnionych. W Raporcie, wiąże się to m.in. z urbanizacją, rozumianą jako rozwój miast. Jest to konieczny warunek rozwoju społeczno-gospodarczego w skali lokalnej, mający konsekwencje dla wszystkich wymiarów terytorialnych. Raport utrzymuje, że jednostki terytorialne funkcjonują i rozwijają się właściwie wtedy, gdy promują przekształcenia wzdłuż trzech „wymiarów” geografii ekonomicznej (tzw. koncepcja 3D: *density, distance, division*):

- większej „gęstości” (*density*) rosnących i rozwijających się miast;
- krótszych „odległości” (*distance*) pozwalających sile roboczej i przedsiębiorcom migrować ku miejscom zagęszczenia aktywności gospodarczej i kontaktować się ze sobą;
- rzadszym „podziałom” (*division*), związanym z obniżaniem przez kraje ich „granicy gospodarczych”, co umożliwi wchodzenie na rynki światowe, aby wykorzystać efekt skali i możliwość handlu wyspecjalizowanymi produktami.

Można syntetycznie stwierdzić, że naczelną ideą Raportu jest zaproponowanie paradygmatu rozwoju polegającego na tym, że aktywność gospodarcza – koncentruje się, podczas gdy standardy życia – zbliżają się do siebie (niezależnie od lokalizacji w przestrzeni).

Warto zauważyć, że koncepcja rozwoju nierównomiernie rozłożonego w przestrzeni pojawiła się zarówno w doktrynie OECD [Szlachta 2009, s. 141–150], jak i w tzw. nowym paradygmacie polityki regionalnej Unii Europejskiej. Dokumentem, wskazującym zasadność wprowadzenia podejścia terytorialnego do polityki spójności Unii Europejskiej był tzw. Raport Barki, [Barca 2009]. Kluczową innowacją tego raportu było przypisanie terytoriom, czyli konkretnym miejscom, zasadniczej roli w polityce regionalnej. Miejsca definiowane są przy tym przez pryzmat funkcjonalności, jako terytoria, w których określone zbiory cech istotnych dla rozwoju wpływają na rozwój lokalny silniej niż w przypadku innych regionów. Raport zakłada, że ukierunkowana terytorialnie polityka jest słusznym i nowoczesnym sposobem wspierania „harmonijnego rozwoju” oraz zmniejszania „dysproporcji” między regionami oraz ograniczania „zacofania regionów” na drodze realizacji polityki spójności [Programowanie... 2014]. Istnieje przy tym konieczność koncentrowania interwencji publicznej na miejscach (*a place-based policy*).

Pomijając, wywołaną Raportem Barki, historię rozumienia polityki regionalnej w Unii Europejskiej, warto podkreślić, że obecnie główne dokumenty sterujące rozwojem Polski, odzwierciedlają podejście terytorialne. Odnosi się to do *KSRR 2020* oraz *KPZK 2030*. Koncepcja ta jest też obecna w Umowie Partnerstwa – dokumencie tworzącym ramy polityki spójności w Polsce, a zatem zasady wsparcia procesów rozwojowych przez Unię Europejską w okresie 2014–2020 [*ibidem*, s. 8].

2. Krakowski Obszar Metropolitalny w projekcie aktualizowanej *Strategii Rozwoju Krakowa*

Myślenie o Krakowie w kontekście metropolitalnym ma długą historię. Pierwsze próby zawiązania współpracy metropolitalnej datują się na lata 90. XX. w. Próby te były nieudane ze względu na to, że młode samorzady gminne strefy podmiejskiej Krakowa, odzyskawszy podmiotowość w 1990 r., nie były skore do kooperacji z silniejszym miastem rdzeniowym⁶. Krakowski Obszar Metropolitalny (KOM) pojawił się dopiero po przeprowadzeniu reformy administracyjnej, jako kategoria planistyczna nowego województwa małopolskiego⁷.

Zatrzymując się przy polityce Miasta Krakowa, przypomnieć trzeba obowiązującą *Strategię Rozwoju Krakowa z 2005 r.* [*Strategia Rozwoju Krakowa 2005*], która do metropolitalności miasta odnosi się bardzo często. Znajduje to wyraz w wizji Krakowa, akcentującej m.in., że Kraków powinien stać się „europejską metropolią, konkurencyjnym ośrodkiem nowoczesnej gospodarki opartej na potencjale naukowym i kulturowym” [*ibidem*, s. 21]. Zarówno w części diagnostycznej, jak i w analizie SWOT, odnaleźć można wiele elementów związanych z metropolitalnym wymiarem Krakowa, a w całej *Strategii* podkreśla się znaczenie umacniania funkcji metropolitalnych miasta. Do kwestii tych odnosi się Cel Strategiczny III o brzmieniu: Kraków europejską metropolią o ważnych funkcjach nauki, kultury i sportu. Dla celu tego sformułowano 6 celów operacyjnych o znacznej aktualności do dzisiaj, uwzględniając takie kierunki działań, jak:

1. Poprawa warunków funkcjonowania krakowskiego ośrodka naukowego.
2. Wspieranie instytucji współpracy nauki z gospodarką.
3. Zachowanie dziedzictwa kulturowego, w tym rewitalizacja zespołów zabytkowych miasta.
4. Tworzenie materialnych i instytucjonalnych warunków do rozwoju kultury.
5. Tworzenie warunków do lokalizacji central i przedstawicielstw organizacji krajowych i międzynarodowych.
6. Tworzenie warunków do rozwoju sportu, kultury fizycznej i rekreacji [*ibidem*, s. 36–39].

Cele te miały być realizowane przez opracowanie i wdrożenie 18 sektorowych programów operacyjnych. Część z nich została uchwalona i pozostaje wciąż w trakcie wdrażania. W *Strategii Rozwoju Krakowa z 2005 r.* nie zamieszczono delimitacji KOM. Pisz się jedynie, że obszar metropolitalny to Kraków, tworzący z otaczającymi gminami i powiatami duży organizm metropolitalny.

⁶ Autor, pełniący w latach 90. funkcję urzędniczą w samorządzie Krakowa miał możliwość bezpośredniej obserwacji tych nieskutecznych prób nawiązania współpracy, inicjowanej przez Gminę Miejską Kraków oraz Urząd Wojewódzki Województwa Krakowskiego.

⁷ Por. kolejny rozdział artykułu.

W historii współpracy metropolitalnej Krakowa ze strefą podmiejską warto odnotować Uchwałę Rady Miasta Krakowa w sprawie współdziałania Gminy Miejskiej Kraków z innymi gminami w pracach na rzecz rozwoju obszaru metropolitalnego, przyjętą 21.11.2007 r. Tego samego dnia podpisana została *Deklaracja Wójtów Gmin, Burmistrzów Miast oraz Prezydenta Miasta Krakowa o Utworzeniu Rady Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego*. Deklaracja zakładała cel główny, jako stworzenie platformy porozumienia i współpracy zainteresowanych podmiotów samorządowych dla podejmowania działań służących poprawie jakości warunków życia mieszkańców. Współpraca partnerów miała polegać na podejmowaniu działań mających na uwadze przyjazny środowisku rozwój całości przestrzeni społeczno-gospodarczej KOM zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju przestrzennego. Mimo interesujących planów, opisywana deklaracja nigdy nie weszła w życie. Warto podkreślić, że współpraca metropolitalna gmin strefy podmiejskiej Krakowa była jednak kontynuowana w odniesieniu do zarządzania infrastrukturą techniczną. Wśród wielu warto odnotować następujące inicjatywy, funkcjonujące w ciągu minionych 7 lat:

- Zintegrowany Aglomeracyjny Transport Zbiorowy – porozumienia obejmujące 13 gmin z bezpośredniego otoczenia Krakowa, które powierzyły Gminie Miejskiej Kraków realizację zadań publicznych w zakresie lokalnego transportu zbiorowego.
- Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji współpracuje z otaczającymi 13 gminami⁸ w zakresie zaopatrzenia w wodę.
- Do czasu wprowadzenia tzw. ustawy śmieciowej, spółka miejska (Miejskie Przedsiębiorstwo Oczyszczania) współpracowało z otaczającymi gminami z niemal całego obszaru metropolitalnego w zakresie gospodarki odpadami, odbierając odpady komunalne z 58 gmin i udostępniając korzystanie z wysypiska (na podstawie umów), a także odbierając nieczystości ciekłe z terenu 6 gmin.

Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa (SUiKZP) [2003] zostało zaktualizowane w 2014 r. *Studium* określa wizję i ramy rozwoju miasta do 2030 r., uwzględniając m.in. kontekst ponadlokalny. Zakłada się występowanie elementów synergii, jaką przyniesie dobrze zaprojektowany i efektywnie działający Kraków, jako stolica metropolii. SUiKZP istotnie akcentuje metropolitalny wymiar rozwoju przestrzennego Krakowa, zakładając Wizję rozwoju przestrzennego – metropolia zrównoważona i policentryczna. Krakowski Obszar Metropolitalny, rozumiany jest jako Kraków oraz układ otaczających 40 gmin z 9 powiatów, co w sumie tworzy, ukształtowaną historycznie, szeroką przestrzeń społeczno-gospodarczą, wzmacniającą potencjał Krakowa i uelastyczniającą jego ofertę jako unikalnego miejsca do zamieszkania i pobytu. Intencją aktualizacji *Studium* było m.in. stymulowanie planistycznego otwarcia Krakowa na jego bezpośrednie

⁸ Inna grupa gmin niż w przypadku transportu zbiorowego.

otoczenie oraz przekazanie oczekiwań względem przestrzeni otaczającej miasto, tak żeby całość stanowiła spójny funkcjonalnie organizm zdolny przez harmonię do efektywnego współistnienia i rozwoju. W *Studium* zarysowano także skalę, zasięg i charakter funkcjonalny strategicznych projektów miejskich. Wśród nich wskazano otoczenie portu lotniczego w Balicach (Gmina Zabierzów), jako pakiet projektów o charakterze metropolitalnym.

W 2013 r. Gmina Miejska Kraków przystąpiła do aktualizacji *Strategii Rozwoju Krakowa*. W *Założeniach organizacyjno-metodologicznych do aktualizacji Strategii Rozwoju Krakowa* uzasadniono podjęcie prac nad aktualizacją zmieniających się uwarunkowań społecznych i gospodarczych oraz nowymi jakościowo wymogami wynikającymi z przyjętych dokumentów strategicznych na szczeblu krajowym i regionalnym. Założono, że jednym z filarów prac będą konsultacje społeczne i eksperckie, wzmocnione kampanią informacyjną dla mieszkańców, których uwagi i opinie będą stanowiły kluczowy element procesu aktualizacji.

Przyjęto, że prace nad *Strategią Rozwoju Krakowa* prowadzone będą metodą partycypacyjno-ekspercką, z udziałem szeroko pojętych konsultacji społecznych, w tym różnego typu dyskusji, z wykorzystaniem różnorodnych technik, takich jak: warsztaty strategiczne, „burze mózgów”, prace w zespołach roboczych prowadzone w wyodrębnionych obszarach strategicznych oraz koordynowane przez ekspertów obszarowych, spotkania z przedstawicielami różnych grup społecznych i środowisk, socjologiczne badania ankietowe prowadzone wśród mieszkańców. Ustalono, że prace nad wizją i misją prowadzone będą w szerokim gronie przedstawicieli wielu środowisk (co miało miejsce w połowie 2013 r.). Natomiast diagnozę strategiczną oraz analizę SWOT opracuje się w zespołach roboczych, powołanych do prac w obszarach strategicznych. Zespoły takie, składające się z ekspertów, urzędników odpowiednich służb miejskich oraz przedstawicieli środowisk branżowych obejmowały 4 obszary:

- Kraków – miasto obywatelskie,
- Kraków – nowoczesny ośrodek gospodarki,
- Kraków – miejsce zamieszkania i rekreacji,
- Kraków metropolitalny.

Autorowi niniejszego tekstu powierzono rolę eksperta kluczowego – koordynatora prac w obszarze „Kraków metropolitalny”. Obejmowało to przygotowanie diagnozy i analizy SWOT tego obszaru, na podstawie danych ilościowych (w pozyskaniu których uczestniczył też Urząd Miasta) oraz badań jakościowych, polegających na przeprowadzeniu serii spotkań i warsztatów. Warsztaty te, poprzedzane prezentacjami wprowadzającymi koordynatora, ujawniły postrzeganie kwestii metropolitalnych przez przedstawicieli zainteresowanych środowisk. Materiały obrazujące przebieg całego procesu, obejmujące: protokoły spotkań, pomocnicze prezentacje koordynatora, wreszcie – wynik w postaci tekstu autorskiej diagnozy, wraz z analizą SWOT (które – ogólnie – potwierdziły umacnianie się Krakowa, jako ośrodka

metropolitalnego) są opublikowane na stronach internetowych Krakowa i tam należy odesłać zainteresowanych szczegółami⁹.

Nie wchodząc w treść diagnozy i SWOT, warto zatrzymać się nad samym procesem przygotowania dokumentu diagnostycznego w formule partycypacyjno-eksperckiej w odniesieniu do problematyki metropolitalnej. Doświadczenie aktualizacji *Strategii* pokazuje, z jak trudną materią trzeba się zmierzyć. Po pierwsze, problematyka metropolizacji nie jest powszechnie zrozumiała i – mimo wyjaśnień w postaci wykładów wprowadzających koordynatora – w procesie partycypacji, ujawniały się postawy wskazujące na dążenie do zabezpieczenia przez uczestników interesów własnych reprezentowanych instytucji (organizacji). O ile partycypacja społeczna sprawdza się przy diagnozowaniu zjawisk i problemów o skali lokalnej [Noworól K. 2009, s. 93–105], o tyle kwestie metropolitalne wydają się zbyt trudne dla zbadania w procesie uczestnictwa, nawet wtedy, gdy głos zabierają przedstawiciele podmiotów – teoretycznie – zorientowanych w takiej problematyce. Istotne wartości do dyskusji warsztatowych wnieśli uczestnicy, reprezentujący instytucje naukowe (np. Instytut Rozwoju Miast) i eksperci, zajmujący się programowaniem rozwoju systemów regionalnych (np. transportu). Nie zmienia to tego, że protokoły ze spotkań ujawniają szeroką gamę problemów i postaw, które odnoszą się do obu wymiarów metropolizacji: zewnętrznego, związanego z relacjami metropolii z innymi ośrodkami rozwoju, jak i wewnętrznego, np. w kwestiach suburbanizacji.

W 2014 r. przystąpiono do opracowania części głównej *Strategii*, obejmującej cele strategiczne, operacyjne oraz kluczowe programy/projekty/zadania. W fazie początkowej, znów przeprowadzono spotkanie ogólne, w którym uczestniczyli przedstawiciele środowisk zainteresowanych rozwojem miasta. Dalsze prace nad planem strategicznym prowadzono w zmodyfikowanych zespołach obszarowych, tym razem obejmujących:

- Obszar strategiczny A – Kapitał społeczny,
- Obszar strategiczny B – Kreatywna gospodarka i potencjał naukowy,
- Obszar strategiczny C – Jakość życia,
- Obszar strategiczny D – Inteligentna/nowoczesna metropolia,
- Obszar strategiczny E – Kultura i dziedzictwo kulturowe.

Modyfikacja zestawu zespołów była wynikiem wniosków z diagnoz obszarowych. Utrzymano obszar tematyczny poświęcony kwestiom metropolizacji¹⁰. Ponownie, sformułowanie celów strategicznych i operacyjnych, poprzedzone zostało serią spotkań z przedstawicielami środowisk branżowych, odpowiednich urzędów i jednostek naukowo-badawczych, zajmujących się gospodarką przestrzenną. Zapis tego procesu obejmujący: protokoły spotkań oraz pomocnicze prezentacje koordynatora, został

⁹ Link do strony BIP: http://bip.krakow.pl/?dok_id=58102.

¹⁰ Autor został ponownie mianowany koordynatorem tego obszaru.

opublikowany na stronach internetowych Krakowa¹¹. Wyniki prac partycypacyjnych zostały znów przetworzone przez koordynatora. W czasie spotkań i prac warsztatowych, dotyczących metropolii Kraków, ujawniły się te same problemy, które zidentyfikowano w trakcie przygotowania diagnozy. Nie zmienia to tego, że pojawiły się też pewne propozycje, które wzbogaciły wiedzę koordynatora. Kluczowym, z punktu widzenia tematu niniejszej wypowiedzi, wnioskiem ze spotkań była relokacja tematów, polegająca na tym, że pewne propozycje uczestników zespołu metropolitalnego zostały ujęte w „branżowych” obszarach tematycznych (np. dotyczących gospodarki, czy jakości życia), podczas, gdy „wymiar metropolitalny” ukazał się, jako kwestia horyzontalna, dotykająca wielu obszarów aktywności samorządu Krakowa oraz relacji międzyinstytucjonalnych i międzyorganizacyjnych.

W chwili pisania tych słów, nadal trwają prace w zespole eksperckim, obejmującym koordynatorów wszystkich obszarów tematycznych, nad formułowaniem ostatecznej propozycji celów strategicznych, operacyjnych i programów wdrożeniowych. Nie uprzedzając wyników tych prac, warto zaznaczyć, że w zrewidowanej wizji rozwoju miasta, Kraków pozostaje „otwartą i harmonijną metropolią o znaczeniu międzynarodowym w sferach: innowacji, postępu naukowego, gospodarki i kultury”. Wśród diskutowanych celów strategicznych, w Obszarze I: Inteligentna i nowoczesna metropolia, diskutowany jest Cel Strategiczny I w brzmieniu: Kraków – otwartą i harmonijną metropolią o znaczeniu międzynarodowym w sferach: innowacji, nauki, gospodarki i kultury. Dla celu tego zakłada się dwa cele operacyjne: I–1. Kraków – węzłem w sieci metropolii Polski, Europy i świata, oraz I–2. Skoordynowane wykorzystywanie potencjałów Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego (KOM). Zamykając tematykę wymiaru metropolitalnego *Strategii Rozwoju Krakowa*, warto podkreślić, że cele związane ze wzmocnieniem oddziaływań metropolitalnych miasta, zogniskowane są wokół działań horyzontalnych, odnoszących się do zewnętrznych i wewnętrznych aspektów metropolizacji.

3. Zintegrowane Inwestycje Terytorialne Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego jako element polityki Unii Europejskiej

Nie wchodząc w opis natury historycznej warto podkreślić, że KOM został zdelimitowany w *Planie zagospodarowania przestrzennego woj. małopolskiego w 2003 r. (PZP WM)* [2003]. Delimitacja ta jest wiążąca do dziś i znajduje odzwierciedlenie w statystyce publicznej [*Biuletyn...* 2013]. W polityce regionalnej KOM obecny był i jest we wszystkich strategiach rozwoju województwa. W okresie programowania 2007–2013, obszarowi metropolitalnemu dedykowany był w całości tzw. Obszar IV tej strategii, zakładający działania na rzecz umocnienia europejskiej pozycji KOM i rozwój funkcji metropolitalnych oraz równoważenie struktury wewnętrznej KOM.

¹¹ Link do strony BIP: http://www.bip.krakow.pl/index.php?dok_id=61243.

Znalazło to odzwierciedlenie w *Małopolskim Regionalnym Programie Operacyjnym na lata 2007–2013 (MRPO)* [2012], gdzie przewidziano odrębną alokację na cele rozwoju KOM, a efektem tego jest m.in. zakończona właśnie budowa Centrum Kongresowego w Krakowie, realizowanego m.in. ze wsparciem środkami MRPO¹².

Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego do 2020 r. [2011] w obszarze IV *Krakowski obszar metropolitalny i inne subregiony* zakłada następujący cel strategiczny: Silna pozycja konkurencyjna Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego w przestrzeni europejskiej oraz wzrost potencjału ekonomicznego subregionów w wymiarze regionalnym i krajowym. Godne podkreślenia jest wiele inicjatyw samorządu woj. małopolskiego, posiadających wymiar metropolitalny.

Po pierwsze, warto przypomnieć strategiczną współpracę z samorządem woj. śląskiego. *Strategia Rozwoju Polski Południowej do roku 2020* [2014], jest dokumentem zakładającym współdziałanie dwóch województw na podstawie synergii woj. śląskiego i małopolskiego. *Strategia* koncentruje się na współpracy metropolitalnej i możliwości ustanowienia w przyszłości Europolu. W założeniu, *Strategia* powinna odgrywać rolę katalizatora współpracy małopolsko-śląskiej, jako instrument ponadregionalnego partnerstwa. Cel strategiczny dokumentu został sformułowany następująco: *Polska Południowa nowoczesnym i atrakcyjnym regionem Europy*. Cel ten ma zostać osiągnięty przez realizację trzech celów strategicznych, zdefiniowanych następująco:

- I. Europol górnośląsko-krakowski obszarem koncentracji innowacji i kreatywności, wyznaczającym trendy rozwojowe i wpisującym się w sieć najdynamiczniej rozwijających się metropolii europejskich;
- II. Polska Południowa przestrzenią partnerskiej współpracy na rzecz efektywnego wykorzystywania możliwości rozwojowych;
- III. Polska Południowa miejscem przyciągającym ludzi, podmioty i inicjatywy wzmacniające potencjały makroregionu.

Z perspektywy KOM, wszystkie te trzy cele podnoszą znaczenie relacji zewnętrznych wobec problemów strefy podmiejskiej Krakowa.

W okresie programowania 2014–2020, woj. małopolskie, dążąc do wykorzystania specyficznych potencjałów terytorialnych i likwidację barier w rozwoju poszczególnych obszarów regionu, przyjęło, że podjęcie interwencji w danym obszarze powinno, obok wpisywania się w określone cele tematyczne i priorytety inwestycyjne, uwzględniać specyficzne potrzeby określonych terytoriów, jako obszarów strategicznej interwencji *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego [Projekt... 2014]*. W konsekwencji, w projekcie RPO WM, przewiduje się zastosowanie trzech typów instrumentów rozwoju terytorialnego: (1) subregionalnego programu rozwoju, jako instrumentu dedykowanego interwencji w ramach pięciu

¹² Zastanawiającym elementem w opisywanym procesie jest inna delimitacja KOM w PZP WM a inna w MRPO.

subregionów funkcjonalnych (KOM oraz subregiony: Tarnowski, Nowosądecki, Nowotarski (Południowy) oraz Małopolski Zachodniej; (2) zintegrowanej inwestycji terytorialnej (ZIT), jako instrumentu dedykowanego interwencji w ramach miejskiego obszaru funkcjonalnego Krakowa; (3) programów rewitalizacji miast.

Istotą Programu Subregionalnego jest terytorialne różnicowanie interwencji publicznej. Program ten uwzględniać będzie zarówno politykę wspierania poszczególnych subregionów, jak i uzgodnione listy przedsięwzięć. Przedsięwzięcia subregionalne rozumiane są jako wspólne – realizowane przez kilku partnerów i/lub uzgodnione, tj. realizowane przez jeden podmiot, ale posiadające szersze oddziaływanie terytorialne i poparcie innych partnerów. KOM, czyli Subregion Krakowski – w rozumieniu Programu Subregionalnego – uwzględnia miasto Kraków oraz powiaty: bocheński, krakowski, miechowski, myślenicki, proszowicki i wielicki. Pojawienie się instrumentu ZIT, jako elementu polityki unijnej i krajowej, spowodowało, że woj. małopolskie różnicuje podejście na obszarze tzw. Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego w stosunku do pozostałych terenów Subregionu Krakowskiego.

Zintegrowane Inwestycje Terytorialne (ZIT) – to nowy instrument polityki spójności Unii Europejskiej. Zakorzenione są w terytorialnym podejściu do rozwoju, zapisanym w Umowie Partnerstwa (UP), w której określono strategię interwencji funduszy europejskich w ramach trzech polityk unijnych: polityki spójności, wspólnej polityki rolnej (WPR) i wspólnej polityki rybołówstwa (WPRyb) w Polsce w latach 2014–2020 [*Programowanie...* 2014]. UP, wraz z regionalnym programem operacyjnym tworzą system dokumentów strategicznych i programowych w obecnej perspektywie finansowej. Jednym z wyróżników obecnego podejścia do programowania rozwoju, jest – uwzględniony w nowym paradygmacie polityki regionalnej – terytorialny wymiar prowadzonej interwencji. Wywodzi się on z – przywoływanego powyżej – Raportu Barki, a wiąże bezpośrednio z obszarami strategicznej interwencji (OSI) Państwa. Wśród instrumentów podejścia terytorialnego, UP wyróżnia właśnie ZIT, jako narzędzie służące realizacji strategii terytorialnych. W Polsce za pomocą instrumentu ZIT realizowane będą w szczególności zintegrowane działania służące zrównoważonemu rozwojowi obszarów miejskich i MOF. ZIT są realizowane obligatoryjnie na terenie miast wojewódzkich z ich obszarami funkcjonalnymi, stanowiącymi jeden z kluczowych OSI Państwa. Podstawową kwestią jest przy tym delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych. ZIT-y miast wojewódzkich zostały wyznaczone w dokumencie przygotowanym przez ministra właściwego ds. rozwoju regionalnego [*Kryteria...* 2013]. Zgodnie z UP, realizacja Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych w Polsce ma na celu:

- promowanie partnerskiego modelu współpracy różnych jednostek administracyjnych na miejskich obszarach funkcjonalnych;
- zwiększenie efektywności podejmowanych interwencji przez realizację zintegrowanych projektów odpowiadających w sposób kompleksowy na potrzeby i problemy miast i obszarów powiązanych z nimi funkcjonalnie;

- zwiększanie wpływu miast i obszarów powiązanych z nimi funkcjonalnie na kształt i sposób realizacji działań wspieranych na ich obszarze w ramach polityki spójności [*Programowanie...* 2014, s. 214].

W RPO woj. małopolskie założyło realizację ZIT, ograniczając zakres terytorialny Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego do 14 gmin, poza Krakowem [*Projekt...* 2014]. Przyjęło też zakres tematyczny dziedzin, na które przeznaczono alokację w formule ZIT. Zakres ten nie obejmuje wszystkich działań ujętych w Umowie Partnerstwa, a to: rewitalizacji zdegradowanych dzielnic oraz wzmacniania badań, rozwoju technologicznego, innowacji oraz sieciowania miast w zakresie rozwoju społeczno-gospodarczego. Trzeba oddać Instytucji Zarządzającej RPO WM, że wymienione obszary tematyczne mogą być wsparte z osi priorytetowych tego Programu, także na terenie KrOF, jednak powstała sytuacja sztucznie ogranicza partnerskie inicjatywy gmin. Pozostałe tematy, szczególnie związane ze wspieraniem m.in.: przedsiębiorczości, ochrony środowiska i niskoemisyjności, zostały uwzględnione [*ibidem*, s. 220].

Gminy położone na terenie KrOF zinstytucjonalizowały partnerstwo, tworząc tzw. związek ZIT, w postaci Stowarzyszenia Metropolia Krakowska (SMK). Przyjęły także wstępną wersję strategii ZIT¹³. Po konsultacjach z Ministerstwem Infrastruktury i Rozwoju oraz Instytucją Zarządzającą RPO, *Strategia* ta jest obecnie dostosowywana do wymagań podmiotów alokujących środki w formule ZIT. Nie zmienia to tego, że dotychczasowy (i trwający) proces konstytuowania się zinstytucjonalizowanej współpracy oraz przygotowania *Strategii* pozwala na formułowanie wielu obserwacji.

Po pierwsze, obserwujemy jak kształtuje się świadomość uczestników procesu (czyli władarzy poszczególnych gmin z obszaru KrOF), że celem instrumentu ZIT jest wzmocnienie potencjału metropolitalnego miasta wojewódzkiego. W pierwszej wersji *Strategii*, gminy zaproponowały realizację wszystkich możliwych projektów własnych, które były zgodne z wykazem dziedzin ZIT, ujętych w RPO WM. W trakcie wstępnych prac nad *Strategią*, gminy praktycznie zajmowały się wyłącznie wykazem i brzmieniem nazw projektów własnych, tylko w jednym przypadku wypowiadając się w sprawach celów i priorytetów. Widać było wyraźnie, że traktują formułę ZIT, jako źródło dodatkowej alokacji na własne cele rozwojowe. Ta sytuacja jednak stopniowo ewoluuje. Przyjęcie parytetu liczby mieszkańców, jako kryterium ilości środków kierowanych na projekty poszczególnych gmin, otworzyło pole do autentycznej współpracy nad wspólnymi projektami o wymiarze metropolitalnym. Ten proces trwa i rokuje bardzo dobrze na przyszłość, tym bardziej, że członkowie

¹³ Projekt Strategii Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych dla Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego do *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020*, został opracowany przez zespół ekspertów kierowany przez autora niniejszego tekstu.

Stowarzyszenia założyli decydowanie w trybie konsensusu, a nie większościowego głosowania.

Z kolei władze Krakowa, wpisując się w działania ogółu gmin SMK, miały też cel dodatkowy. Poza założeniami formuły ZIT, Kraków traktuje *Strategię ZIT*, jako dodatkowe uzasadnienie i wzmocnienie działań skierowanych na włączenie do krajowych programów operacyjnych, dużych projektów miasta, które – w formule ZIT – mają postać tzw. projektów komplementarnych.

Ważna kwestia metodyczna związana z ZIT w odniesieniu do Krakowa dotyczy delimitacji Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego, jako części Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego. Należy przypomnieć, że w różnych dokumentach programowych zaproponowano albo ustalono różniący się od siebie zasięg terytorialny i granice KOM. Obszar ten obejmuje:

- w skali minimum – Kraków z 14 otaczającymi go gminami, jako obszar powołany w celu realizacji Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych;
- w skali pośredniej – KOM, delimitowane w 2 ujęciach:
 - o przestrzennym, czyli według PZP WM z 2003 r.,
 - o operacyjnym, czyli według MRPO na lata 2007–2014;
- w skali maksimum – KOM – to Subregion Krakowski, złożony z wielu powiatów.

Żadna z tych delimitacji nie pokrywa się z propozycją zakresu terytorialnego MOF Krakowa opracowaną dla MRR przez Śleszyńskiego [2013, s.173–197]. W RPO WM właściwie nie zamieszczono uzasadnienia narzuconej gminom delimitacji KrOF.

Nie uprzedzając wyników dalszych tych prac nad *Strategią ZIT*, warto zacytować roboczą wersję wizji rozwoju KrOF, w brzmieniu: *Kraków wraz z Obszarem Funkcjonalnym – metropolią o znaczeniu krajowym i międzynarodowym*. Rozważa się wprowadzenie 3 celów strategicznych: (1) Wysoka konkurencyjność gospodarcza Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego; (2) Wysoka jakość życia na terenie KrOF; (3) Zintegrowane zarządzanie KrOF.

Wnioski

Powyższe obserwacje, wynikające z uczestnictwa autora w – niezakończonych jeszcze – procesach planowania strategicznego Miasta Krakowa i Krakowskiego Obszaru Funkcjonalnego, nasuwają wiele wniosków.

1. Problematyka rozwoju w skali metropolitalnej to problem horyzontalny, obejmując wiele dziedzin tematycznych, w zależności od subregionalnych uwarunkowań. W tym sensie „metropolitalny wymiar” interwencji odnosi się w większym stopniu do sfery zarządzania rozwojem, niż do koncentracji na wybranych sektorach gospodarki, czy problemach zagospodarowania przestrzennego obszaru funkcjonalnego.

2. Procesy metropolizacji i myślenie w kategoriach interesu całego terytorium miejskiego obszaru funkcjonalnego (czy obszaru metropolitalnego) – to zjawiska trudne i nieoczywiste, nawet dla doświadczonych działaczy lokalnych (publicznych, społecznych i gospodarczych). Procesy uczestnictwa społecznego powinny w tej sytuacji koncentrować się na włączaniu opinii osób posiadających odpowiednią wiedzę i przygotowanie zawodowe. Także w przypadku, kiedy uczestnikami są decydenci polityczni z kręgów samorządowych i urzędnicy, zajmujący się rozwojem lokalnym, doprowadzenie do kolektywnego myślenia w skali obszarowej wymaga silnego wsparcia ze strony eksperckiej. Zasadniczą kwestią jest przy tym świadomość znaczenia metropolizacji we współczesnych procesach rozwojowych oraz rozróżnienie interwencji w odniesieniu do oddziaływań zewnętrznych MOF (np. w relacji do innych metropolii) i wewnętrznych (na terenie MOF).
3. Wpływ instrumentów rozwoju terytorialnego Unii Europejskiej na rozumienie procesów metropolizacji jest nie do przecenienia. Dzięki takim instrumentom, jak ZIT, dosłownie – na naszych oczach, następują zmiany w podejściu do zrozumienia terytorialnego wymiaru interwencji publicznej. Dotyczy to zarówno poczucia konieczności integracji działań w postaci zinstytucjonalizowanych partnerstw, jak i świadomości potrzeby kreowania projektów o wymiarze metropolitalnym. Trzeba jednak zauważyć, że strategie ZIT, w rozumieniu Umowy Partnerstwa, nie powinny zastępować strategii MOF. Wynika to tego, że Umowa Partnerstwa ściśle określiła możliwe dziedziny interwencji w ramach ZIT, co zawęża możliwą interwencję rozwojową w obszarze funkcjonalnym. Ograniczenie interwencji w skali subregionalnej i lokalnej do wytycznych zarządu województwa, może być dobrze wpisane w politykę regionalną, nie oddając jednak potrzeb obszaru funkcjonalnego – w perspektywie rozwoju miasta rdzeniowego. Dokładnie taka sytuacja występuje właśnie w Krakowskim Obszarze Funkcjonalnym. Projekt RPO Województwa Małopolskiego wykluczył z ZIT Cel tematyczny 1. Wzmacnianie badań naukowych, rozwoju technologicznego i innowacji, podczas gdy w opracowywanej aktualizacji *Strategii Rozwoju Krakowa*, kładzie się nacisk na „miasto inteligentne”, szczególnie w aspekcie gospodarki opartej na wiedzy. *Strategia ZIT* nie uwzględnia więc tego, co jest najważniejsze dla miasta rdzeniowego.

W dzisiejszej rzeczywistości, strategie ZIT odgrywają jednak ważną rolę, zachęcając do współpracy metropolitalnej i ucząc nowych – dla większości polskich samorządów – formuł współdziałania publiczno-publicznego na rzecz rozwoju.

Literatura

- Barca F., 2009, *Program dla zreformowanej polityki spójności. Podejście ukierunkowane terytorialnie w osiągnięciu celów i oczekiwań Unii Europejskiej*. MRR, Warszawa.
- Biuletyn Statystyczny Miasta Krakowa. Informacje i opracowania statystyczne*. Rok XV, GUS, Kraków, 2013.
- Dawson R., 2008, *The Flow Economy – Opportunities and Risks in the New Convergence*, [w:] *Living Networks. Leading Your Company, Customers, and Partners*. Lulu Press Inc., s. 124–147.
- Domański R., 2006, *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- Jewtuchowicz A., 2013, *Kreatywna gospodarka, kreatywne miasto – nowy model rozwoju?*, [w:] *Badania miejskie i regionalne. Doświadczenia i perspektywy*, F. Kuźnik (red.). Studia KPZK PAN, t. CLIII, s. 43–56.
- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030)*. Uchwała nr 239/2011 Rady Ministrów z 13.12.2011, Warszawa, 2011.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie (KSRR 2020)*. MRR, Warszawa, 2010.
- Kryteria delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich*, MRR, Warszawa, 2013.
- Małopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007–2013* (tekst jednolity – MRPO), Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr 123/12 Zarządu Województwa Małopolskiego z 9 lutego 2012.
- Markowski T., 2011, *Dylematy terytorialnego wymiaru w krajowych i regionalnych dokumentach strategicznych*. Studia KPZK PAN, t. CXXXVII, Warszawa.
- Markowski T., Marszał T., 2006, *Metropolie. Obszary metropolitalne. Metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*. KPZK PAN, Warszawa.
- Noworól K., 2009, *Partycypacyjne narzędzia zarządzania publicznego. Zarządzanie publiczne*. Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych UJ, nr 4 (8), s. 93–105.
- Noworól A., 2013, *Ku nowemu paradygmatowi planowania terytorialnego*. CeDeWu, Warszawa.
- Noworól A., 2013a, *Regional Development Plans and Programs in Poland. Current Situation and Challenges*. Studia Regionalia, t. 35, Warszawa, s. 25–36.
- Noworól A., 2013b, *Diagnoza obszaru strategicznego „Kraków Metropolitalny” opracowana w procesie aktualizacji Strategii Rozwoju Krakowa*. BIP Gminy Miejskiej Kraków <http://bip.krakow.pl/zalaczniki/dokumenty/n/113569/karta> [dostęp: 20141005].
- Noworól A., 2014, *Functional Urban Area as the City of the Future*. Technical Transactions, Architecture 1–A, s. 143–157.
- Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego*, uchwała Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 22 grudnia 2003.
- Programowanie perspektywy finansowej na lata 2014–2020 – Umowa Partnerstwa*, Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 2014.
- Projekt Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020 (RPO WM)*, Załącznik nr 1 do Uchwały Nr 344/14 Zarządu Województwa Małopolskiego z 1 kwietnia 2014.

- Strategia Rozwoju Krakowa*, Załącznik do Uchwały Nr LXXV/742/05 Rady Miasta Krakowa z 13 kwietnia 2005.
- Strategia Rozwoju Polski Południowej do roku 2020*, przyjęta przez Radę Ministrów na posiedzeniu 8 stycznia 2014.
- Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011–2020*, Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XII/183/11 Sejmiku Województwa Małopolskiego z 26 września 2011.
- Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Krakowa (SUiKZP)*, Uchwała Nr XII/87/03 z 16 kwietnia 2003, zmieniona uchwałą Nr XCIII/1256/10 z 3 marca 2010, zmieniona uchwałą Nr CXII/1700/14 z 9 lipca 2014.
- Szlachta J., 2009, *Doktryna OECD w sferze polityki rozwoju regionalnego*, [w:] *Polska wobec wyzwań cywilizacji XXI wieku*, A. Kukliński, K. Pawłowski, J. Woźniak (red.). Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków, s. 141–150.
- Śleszyński P., 2013, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw*. *Przełęcz Geograficzny*, 82(2), s. 173–197.
- The World Bank, World Development Report 2009, Reshaping Economic Geography*, Washington DC, 2009.